

Nužnost konstituisanja nauke o politici

Dr Žarko Vidović

UVOD ZA TEZE

1

I civilizacije su smrtno. I one boluju, pa ili umiru, ili iz te svoje krize izlaze preporođene. Neke su umirale i od starosti, a neke su ubijali agresori, pripadnici varvarske niže civilizacije. Takva opasnost je prijetila i našoj, modernoj civilizaciji i zapadnoj civilizaciji u proteklom ratu. No, mada se održala, moderna (tj. zapadna i socijalistička) civilizacija je iz niza ratova, iz priprema za ratove, iz prilagođavanja njima i iz vojničke psihoze, a onda iz prvog i pogotovo drugog svjetskog rata ponijela jednu ne baš bezopasnu bolest. Neki dijagnostičari nazivaju tu bolest *politikom*, a politiku bolešću. Spas bi prema tome bio u oslobođenju od politike, bilo »revolucionarnim« ukidanjem, bilo »odumiranjem«, bilo »prevazilaženjem« politike. Neki to oslobođenje smatraju bitnom odlikom socijalizma.

No, šta ćemo ako politika nije bolest i parazit ove civilizacije, nego njezin bitni organ? Organ čiju specifičnost smo uvidjeli, nažalost, tek kad je obolio! Zato je važno znati šta je politika?*

2

Politika je bitni element one demokratije koju nazivamo predstavničkom, posredničkom, posrednom, državnom, konstitucionalnom, ustavnom itd. Takva demokratija se obnavlja i nastaje upravo iz politike. Svako zanemarivanje politike, njezino ograničavanje (recimo na period predizborne agitacije), svaki pokušaj predstavničkih organa društva da se, makar i privremeno, oslobode politike, da prestanu biti ono što su bili prije izbora — tj. kandidati podložni sudu birača, — dovodi u pitanje samu predstavničku demokratiju i izaziva njezinu krizu. Predstavnička demokratija je bez politike nemoguća, a kriza takve demokratije (takve! ne govorimo ovdje o neposrednoj demokratiji) upravo je kriza njezine *politike*. Ovdje riječ »politika« nema onaj banalni smisao vrijednosnog suda koji izražava ravnodušnost, prezir, nepovjerenje, sumnjičenje, pa čak i mržnju prema politici i političarima. Ti vrijednosni sudovi pogađaju istovremeno i samu demokratiju, te su najčešće ideo-

* Slobodan sam da ovdje predem »odmah na stvar«, bez normalnog »dokaznog postupka«. Umjesto toga, upućujem kritičnog čitaoca na članak »Politika i politikologija«, »Naše teme« br. 1—2 od 1964. god. str. 102.

Kriza predstavničkog sistema demokratije nastaje: kada političar, postavši najzad opunomoćeni predstavnik, prestaje biti političar, ili smatra da to može prestati ne ugrožavajući time demokratiju; kad političar smatra da je — samim tim, što je političar (ili pripadnik jedne političke organizacije, partije, čiji članovi su »na vlasti«) — istovremeno već i on sam opunomoćeni predstavnik.

U oba slučaja predstavnička demokratija zapada u krizu, te joj prijete propast. Demokratija i njezini organi su tada u najmanju ruku kompromitovani.

6.

No, taj fenomen krize ostaje neobjašnjiv i nesavladiv dok se ne utvrdi *biće* krize, uzročnik i nosilac krize koja se širi na čitavo društvo predstavničke demokratije. Utvrđivanjem *bića* krize i njegovom identifikacijom, *fenomenologija* krize prelazi tako reći u konkretnu *ontologiju* krize.

Biće krize predstavničke demokratije je sam *predstavnik*, posrednik, a kriza je u njegovoj apolitičnosti.

To instinktivno shvataju i antidemokratske snage. Cilj akcije antidemokratskih snaga zato je upravo: paralizirati predstavnike i njihovu *predstavničku* djelatnost. Na bilo koji način: pridobijanjem, prevarom, korupcijom, potkupljivanjem, kompromitacijom, nasiljem nad njima, pasiviziranjem, pa čak i hapšenjem ili ubijanjem. Pošto je time pogaženo i pravo naroda da bude predstavljen, to se antidemokratska akcija najzad mora protegnuti i na birače, ali *samo utoliko ukoliko su oni izvor punomoći i snage predstavnika*, i samo dotle dok se birači i ponašaju kao takav izvor.

Jedna od najmoćnijih savremenih stihijno antidemokratskih društvenih sila je finansijski kapital. Kao mozak i neophodni regulator privrede, on drži čitavu privredu u svojim rukama, te je pokreće, ubrzava, koči, reguliše i odmjerava novcem, pri čemu volja proizvođača ostaje nevažna. Taj kapital, ukoliko njegovi nosioci osjete takvu potrebu, u stanju je da čitavu naciju uspava standardom, da je pasivizira, ili da je ucjenjuje, zamara, iscrpljuje, te da najzad monopolizira ne samo ekonomiku, nego i sva sredstva komunikacije, pa najzad i sam državni aparat, čime ovaj definitivno gubi svoj predstavnički karakter. Uz to finansijski kapital ima mogućnost da spriječi svaki revolt koji bi branio demokratiju, i to da ga spriječi uz podršku većine stanovništva, pa čak i radničke klase! Centralizovanost ekonomike doba finansijskog kapitala čini da pobuna ili štrajk ma kojeg dijela radničke klase ili stručne inteligencije može da paralizuje svu privredu, te da dovede u pitanje standard svih, pa i onih koji se ne bune. Otud postoji mogućnost da inicijatori pobune za odbranu demokratije budu žigosani i smatrani neprijateljima društva, naročito u jednoj sredini bez demokratskih tradicija. Tu mogućnost je koristio Hitler i napao na radničke partije, uz podršku većine njemačkog naroda. Dakle, finansijski kapital je postao suprotnost predstavničkoj demokratiji, čak i kad je do ekonomskog i političkog monopola došao ekonomskim i političkim putem, bez prinude, kao u zemljama zapadne civilizacije sa demokratskom tradicijom.

Osim finansijskog kapitala — koji je do monopola došao *ekonomskim* putem, spontanom centralizacijom kapitala i razvojem proizvodnje, — prisvojiti i monopolizirati ekonomiku, komunikacije i državni aparat može i vojna hunta, neposredno kao takva, ili prerusena u tobožnju političku partiju, što se naročito dešava u zaostalim zemljama. (Značajan, mada još neprostudiran fenomen!). Te sile u stanju su da onemoguće eventualnu zajedničku akciju predstavnika i birača, ukoliko bi ovi i bili solidarni u odbrani demokratije.

Sve te pojave krize predstavničke demokratije došle su do izražaja za ovih 100 godina, od sredine 19. stoljeća do danas. Suština krize je ili u povredi *predstavnika*, ili u intelektualnoj i moralnoj degeneraciji *predstavnika*, pa čak i u nedostatku intelektualno i moralno kvalifikovanih kandidata za *predstavnike*. Povreda predstavnika je njegova nasilna izolacija od birača, a degeneracija je njegova samoizolacija. U svim slučajevima centralna i odlučna tačka napada je *predstavnik*. U svim slučajevima onemogućen je ugovorno-pravni odnos između građana i predstavnika. A taj, *ugovorni odnos je jedina osnova na kojoj se zapadna civilizacija mogla razvijati od svog početka pa sve do ideja i oblika socijalizma*.

Pretpostavka ugovora je pojam slobodne ličnosti, a pretpostavka ugovorno-pravnog sistema je *pravno obezbjeđena* slobodna ličnost, koja se ne pokorava *nikome, pa ni državi*, nego *samo ugovoru*, sa bilo kim, pa i sa državom. (U svom predstavničkom monarhističkom sistemu Hegel isključuje taj ugovorni odnos).

No, taj ugovorni odnos ne samo da obezbjeđuje slobodnu ličnost, nego je baš time i pretvara u pravnu *instituciju*. On državu pretvara u predstavničku, ugovornu, konstitucionalnu, a ne neposredno građaninovu. Slobodna ličnost građanina ne smije biti ništa više do INSTITUCIJA, element sistema. Stvarna pak slobodna ličnost postaje (garantovano!) privatna stvar, jer slobodna ličnost nije institucija. Niti može biti. (O tome na kraju). Ugovor između birača i predstavnika se potvrđuje i obnavlja na slobodnim izborima. On igra onu ulogu koju je u nerazvijenom društvu igrala neposredna demokratija.

7.

Naraslo nepovjerenje u posrednike (predstavnike, poslanike) izazvalo je i među samim demokratima zabunu. Ta zabuna se očituje u zahtjevu za neposrednom demokratijom. Pojam neposredne demokratije, maglovit i protivrječan, nije danas pojam znanja, nego pojam zabune i građanske demoralizacije. On ideal vidi u odsustvu svih posrednika i političara.

S tim je povezan i jedan čisto ideološki, afektivni, romantičarski zahtjev za ukidanjem politike, ili nada u mogućnost ukidanja politike.

Ali neposredna demokratija u upravljanju jedinstvenim sistemom moderne privrede i društvenih poslova je nemoguća. Ona je postojala samo u arhajskim (nomadsko-ratničkim ili zemljoradničkim) plemenima, i to ukoliko stanovništvo nije bilo mnogobrojno i na prostranoj teritoriji raštrkano. Već u klasičnom grčkom polislu — koji se netačno navodi kao primjer neposredne

demokratije — demokratija je bila predstavnička, i to počev bar od prvih pisanih zakona i ugovora, ako ne i prije. Sam pojam »zoon politikon« ističe »zoon« - stanje, u stvari »otuđenost, institucionaliziranost čovjeka i njegovo odricanje od slobode kao uslov snage predstavničke demokratije polisa.

Neposredna demokratija danas bi bila moguća samo pod sljedećim uslovima: razbijanjem velike državne cjeline na male teritorije (već Aristotel nije u takvim cjelinama dopuštao veći broj građana od 5 hiljada), uništenjem robne privrede i robno-novčanih odnosa, uvođenjem naturalne privrede, ili bar prinudnog otkupa, prinudne prodaje i prinudnog naplaćivanja, kao i apsolutnom garantijom samostalnosti svih tih teritorija na koje bi se raspala država.

Dakle, to je — ako ne srednjovjekovna gotička mašta — ono bar Utopija ili Grad sunca, koji uz to prikriva stvarnost dirigovane privrede. Samo u takvom društvu čovjek bi bio »neposredan«, »svoj«, »neotuđen«, a »dezalijenacija« bi bila nekakvo tobožnje društveno stanje. Ipak bi to na kraju krajeva izišlo na diktaturu. Svi ti snovi o neposrednoj demokratiji, kao i o njezinim sinonimima — »totalan čovjek«, »neposredna čovječnost«, »ukidanje politike«, »društveno biće«, »dezalijenacija« kao društveno-istorijska stanja — su emotivne reakcije demokrata, praćene afektivnim vrijednosnim sudovima. I to svakako nije prva, a ni zadnja romantična magla u istoriji. No, zlo je još u tome, što takva magla pruža mogućnost i antidemokratskim snagama da uspješno love u mutnom: srušiti predstavničku demokratiju (jedinu moguću), pa makar i pomoću parola o neposrednoj demokratiji, koja je svakako nemoguća, a efikasna jedino kao negacija demokratije.

8.

Važno je naglasiti da sistem *socijalističkog* samoupravljanja ni u kojem slučaju ne može biti sistem neposredne demokratije. Samoupravljanje može postati i ostati socijalističko jedino unutar predstavničke demokratije, kao jedan nov politički oblik akcije koja maksimalno povećava zainteresovanost najširih slojeva proizvođača za progres predstavničke demokratije. Pri tome, sistem predstavničke demokratije, pretvoren u ugovorni savez samoupravnih organa, može biti jedina garancija protiv toga da se samoupravni organi izrode u antisocijalističke i eksploatorske akcionarske družine. Snaga samoupravnih institucija nije, dakle, u njihovom pravnom statusu kojim bi se oni suprostavili sistemu predstavničke demokratije, nego u *političkoj* aktivizaciji samoupravljača, u pretvaranju pasivnih birača u političke aktiviste. Borba za predstavnštvo unutar *posredne* demokratije ostaje i dalje aktuelna.

Kao pravno nezavisna, kao negacija šire društvene cjeline, samoupravna jedinica bi bila antisocijalistička. I privredni prekršaji ukazuju na takve tendencije. Radi poređenja: demokratija nikome ne garantuje apsolutnu slobodu ličnosti. Naprotiv, apsolutna i zakonom ustanovljena sloboda ličnosti mogla bi biti sloboda samo jedne ličnosti. A to ne bi bilo ništa drugo do lična diktatura u jednoj grupaciji ili jednoj državi. Isto bismo postigli i sa apsolutizacijom samoupravnog prava jedne radne jedinice. Kada bi uz to samoupravljači odlučivali samo o onome o čemu

u današnjim ekonomskim uslovima mogu odlučivati *bez posrednika* — veoma bi bio ograničen domen njihovih prava u savremenom *stihijnom centralizmu privrede*. Tome stihijnom centralizmu može pak da se suprotstavi samo *antieksploatorska politika unutar sistema predstavničke demokratije*, tj. predstavničkog (pa i federativnog) demokratskog centralizma.

Izlaz iz krize predstavničke demokratije nije, dakle, u neposrednoj demokratiji (niti i u kojem od njezinih navedenih sinonima). Propovijedati takav izlaz — isto je što i demobilisati ili dezorijentisati najšire radne slojeve. Izlaz je u ozdravljenju baze predstavničke demokratije — a ta baza je *politika*, ili konkretno: statut, program, rad i moralni kvalitet članstva političke organizacije.

9.

Politika je jedan naročit odnos između predstavnika i birača, i to odnos u kojem predstavnik ni jednog momenta ne zaboravlja da je predstavnik birača, pa čak ni onda kada mu, poslije izbora, pravna punomoć, — pretvorena u moć, vlast i raspolaganje novcem i silom — daje mogućnost da to zaboravi.

On nije predstavnik ni boga, ni apsolutne ideje, ni istine, ni naučnog ili filozofskog pojma o slobodnoj ličnosti, demokratiji i socijalizmu, ni revolucije, ni reakcije, ni progresa, ni tradicije, ni klase, čak ni predstavnik *interesa* birača, jer sve su to neživi pojmovi. On je političar samo ako je predstavnik biračeve *volje*, pa makar tu volju i on sam — svojom akcijom — formirao. A pošto je taj birač — nasuprot svim navedenim pojmovima — *živ* i mijenja se njegova volja, to predstavnik, ako želi biti političar, mora biti u neprekinutom kontaktu sa izvorom svoje punomoći. Dakle, *predstavnik birača, a ne svoje* (makar i stvarnim iskustvom stečene) *ideje o biračima*. Najzad, ideja se i stiče iskustvom, naukom, obrazovanjem, filozofijom, *a same te stvari i njihovo poznavanje nikome u sistemu predstavničke demokratije ne mogu dati pravo da bilo koga predstavlja*. Naprotiv, punomoć se stiče samo na izborima. O bogu, o apsolutnoj ideji, o istini, o revoluciji, o progresu, o tradiciji, o interesima birača i revolucije — *u predstavničkoj demokratiji govori samo birač, a predstavnik samo utoliko, ukoliko ga na to ovlašćuje birač*. Idealan predstavnik se — svojevolumeno »otuđuje« u biračima, i u tome je i jedina garatija demokratije.

Politika je, dakle, odnos kojim opunomoćeni izabrani posrednik demokratije sam sebe — bilo svjesno i naporom volje, bilo u spontanoj odanosti biračima — svodi na pukog predstavnika. To što *sam sebe* svodi — istovremeno ga i uzdiže, čini ga otjelotvorenjem morala u predstavničkoj demokratiji. On se u tome ugovornom odnosu isto tako odriče svog subjektivizma, kao što se birač odriče svog prava neposrednog odlučivanja.

Politika je maksimalno ispunjavanje punomoći, ali istovremeno izbjegavanje svakog prekoračivanja punomoći. Neispunjavanje punomoći ili prekoračivanje punomoći nisu politika, nego prevara ili prinuda. Kako se izvor punomoći stalno mijenja, jer je to *živi birač*, to takav odnos prema punomoći traži stalan kontakt sa izvorom punomoći i stalno obnavljanje punomoći. Mada predstavnik *pravno*, u okviru predstavničke demokratije,

legalno može koristiti ugovor i dobijenu punomoć kao *gotovu činjenicu koja veže birača i isključuje njegovu volju*, predstavnik kao političar prevazilazi taj pravni odnos. On ostaje političar, tek kad dobijenu punomoć kritički i samokritički *dovodi u pitanje* i trudi se da od birača dobije njenu obnovu ili proširenje, kao da tu punomoć nije ni stekao. *Politika je, dakle, stalno prevazi- laženje pravnog ugovornog odnosa.*

Naravno da progresa u jednom društvu nema bez proširivanja punomoći, kojim se u stvari sistem predstavničke demokratije i može jedino da razvija do antieksploatatorskog, socijalističkog sistema. Ali svako proširivanje punomoći mora biti u stvari — nova punomoć, prethodno tražena od birača. Tako narod ostaje u struji revolucije. Tako jedino revolucija i može da traje.

Politika je, jednom riječi, nastojanje za slobodnim i neiznu- denim dobivanjem i proširivanjem punomoći od birača, čak i u okviru već stvorenog ugovornog odnosa, pa bilo da se političkom djelatnošću teži steći punomoć za samoga sebe ili za nekog drugog.

Nauka o politici je prema tome nauka o predstavniku i o *njegovom nastanku* kao takvom. Bolje reći: o stalnom *nastajanju* punomoći (o stalnom *nastajanju* predstavnika).

Moralna kriza moderne civilizacije izazvana je upravo krizom *politike*, uprkos najsavršenijem *pravnom* sistemu predstavničke demokratije. Pravo nije garantija društva i civilizacije.

Dakle, politika i pravo nisu isto. Politika je akcija *sticanja*, a pravo je funkcionisanje stečene punomoći, djelovanje već neza- visno o *sadašnjoj* volji ugovornog partnera, u ovom slučaju: birača. Ali — gledajući strogo pravnički — nezavisno i o sadašnjoj, izmi- jenjenoj volji predstavnika. Oba partnera pravo tretira kao instru- mente ugovora, a i sam ugovor je instrument.

10.

Kad jedan organ izaziva bol, onda se javlja misao o tome bolu i želja da toga bola nestane, pa makar i sam organ morao biti iščupan. No ta misao i ta želja nisu ni same ništa drugo do »samoobogaćivanje«, »samorazvoj« bola ka njegovim novim obli- cima. Moderna politologija je, uglavnom, plod i oblik takvog »samoobogaćivanja« krize politike. U toj politologiji se samo osjeća nužnost da se o politici misli. A suprotstaviti se krizi poli- tike, pa prema tome i krizi jedine moguće demokratije — posred- ničke demokratije — može samo praksa u kojoj se političar — bilo svjesno, bilo navikom, bilo urođenim poštovanjem dostojan- stva i slobode ličnosti čovjeka — rukovodi principima nauke o politici! Politologija za sad, bar kod nas u SFRJ, nije još nauka o politici, nego samo svijest o nužnosti te nauke. U tome pogledu daleko više je urađeno u našoj pravnoj praksi, nego u političkoj teoriji. U našoj pravnoj praksi postoje bar čitav niz *pravno* pred- viđenih, *zakonom obezbjeđenih* političkih lijekova. Oni su pred- viđeni da budu dopuna sistemu predstavničke demokratije. Ti lijekovi su: SKJ, SSRNJ, zborovi birača i, najzad, naponi na razvi- janju politike samoupravnih organa. Ali pravni status tih lijekova ne garantuje i njihovu efikasnost. Oni su politički po nečem drugom.

11.

Mada je politika kao poseban fenomen unutar predstavničke demokratije postojala i ranije, tek su kriza toga fenomena i paralizirajuće dejstvo te krize na čitav sistem predstavničke demokratije otkrili posebnost političkog fenomena. Zadatak nauke je da tu posebnost i definiše.

Ukoliko želimo da se bavimo naukom o politici kao posebnom naukom i ukoliko je ta nauka nužna, mi ne možemo izbjegavati ili odbijati da definišemo *predmet* te nauke. Negiranje nužnosti, pa čak i mogućnosti da se definiše posebnost političkog fenomena — negiranje je same nauke o politici.

Fenomeni postoje kao posebni daleko prije nego što se formira svijest o njima. A tek poslije te svijesti—»obavijesti« dolazi naučna svijest. Posebna ili nova nauka je nauka o predmetu koji nije bio obuhvaćen nijednom od dotadanih nauka. Posebnost predmeta i zahtijeva posebnu nauku.

Ta nauka biva formirana tek sa pojmom o posebnom predmetu te nauke. A definicija predmeta ili pojam o predmetu je definicija i same te nauke. Bez definicije predmeta nauke — svijest nije naučna. Ona je prosto svijest, svijest uopšte, svojstvo svakog čovjeka podjednako, pa bio on laik, amater ili naučnik.

Šta više, pojam o predmetu jedne nauke je u tolikoj mjeri osnovni, da se on »ponaša« kao *constituens*, stvaralac te nauke. Naime, svi ostali pojmovi te nauke su naučni samo utoliko, ukoliko su, kako bi to rekao Vitgenštajn, »tautologija« osnovnog pojma te nauke. Svako protivrječenje nekog pojma osnovnom pojmu te nauke, tj. pojmu o predmetu te nauke, dovodi u pitanje samu tu nauku, te to protivrječenje svjedoči ili o tome da taj novi pojam ne spada u tu nauku, ili o tome da treba izmijeniti sam osnovni pojam te nauke. No sa izmjenom ili odbacivanjem osnovnog pojma, biva izmijenjena ili odbačena sama ta nauka, ili stvorena sasvim nova nauka! Otkriven je nov fenomen, nov predmet nauke i formiran novi osnovni pojam!

(Naravno da *constituens* nauke nije njezin osnovni pojam, mada se on tako »ponaša«. Osnivački »princip« nauke je sam čovjek koji ne izbjegava ili koji je — iz bilo kojih motiva — prestao da izbjegava suočavanje sa samim žarištem problema. No dokle god nije došao do osnovnog pojma koji se ponaša kao *constituens* čitave nauke i svih njezinih daljih pojmova, nauka nije formirana, a čovjek je tek u stadiju slutnje ili krize!).

12.

Pravo je ugovor iz kojeg proističu obaveze obiju strana ugovornica. Dužnost ili obaveza jedne strane ugovornice je ono na šta polaže pravo druga strana ugovornica, što ona s pravom očekuje, zahtijeva ili dobija. I obratno: dužnost druge je pravo prve. To je prvo značenje prava, pravne norme, pravne obaveze.

No, taj ugovor na nečemu počiva i nečim biva zajemčen. Inače nema snage. Prvobitno i bitno jemstvo, osnova i snaga ugovora je — želja i mogućnost jedne strane ugovornice da učini ono što je obećala drugoj. Dakle, »dobra volja« je osnova ugovora? A ne može li jedna strana, ako je jača, i prinuditi drugu da ispuni svoje obećanje? — Može, ali to nije ugovorni, pravni odnos, nego direktna prinuda, kojoj nikakav ugovor nije bio ni potreban.

Dakle, ispunjenje ugovora u ugovornom odnosu između ljudi zavisi ili direktno o slobodnoj volji strana ugovornica, ili od drugih ugovora, od čitavog sistema drugih ugovora. U prvom slučaju — garantija je sam čovjek »koji se veže za riječ« (a »za rogove se veže vo«). U drugom slučaju garantija je vezanost za druge ugovore, za čitav sistem ugovora, čak nepregledan sistem ugovora koje ne može da prekrši, osim ako se ne isključi iz društva. Pošto među tim ugovorima ima i takvih koje je čovjek zatekao svojim rođenjem, pošto nema (ako nema) snage da se izdvoji iz društva i pogazi sve konvencije (pa i one od kojih živi, koje ga obezbjeđuju), to je ispunjenje jednog ugovora zajemčeno čitavim sistemom ostalih ugovora, ili *pravnim sistemom*. (No, ni taj sistem nije garantija ako ugovornik zaista odluči da prekrši ugovor, recimo da ga prekrši zato što ga nije *on* ni sklopio, nego neko drugi prije njega i u ime njega, po tradiciji, kao ovlašćeni ili neovlašćeni zastupnik).

U prvom slučaju — kad je garantija sam čovjek — imamo moralni odnos između ugovornika, prisutan u neposrednoj demokratiji. Kršenje zadate riječi nailazi tada na *moralnu* osudu kršitelja, koja je: bojkot, isključenje, izopštenje, ekskomunikacija, progon, ostracizam. Odnos prema izopšteniku postaje tada odnos isti kao i prema ostalom svijetu. U arhajskom svijetu (naime samo u njemu je postojala i mogla postojati neposredna demokratija) *samo srodnik je čovjek*. Očistivši se (obredom) od srodstva s njim, pleme ga tretira kao *predmet*, kao i sve ostale nesrodnike. Pokušaj novog »nesrodnika« da se vrati u pleme naići će na otpor, gađenje, odvratnost, strah, čak užas, te može biti ubijen. Iz straha, a ne da bi bio kažnjen. Isto tako je i čitava grupa morala da se izdvoji iz plemena ako je prilikom plemenskog dogovora ostala na nekom svom stavu. Ali srodstvo još može biti zadržano. No, ako je ta grupa pristala, pa prekršila (što se i dešavalo u periodu raspada arhajskog društva), ona je isključena *kao nesrodnička*. Sankcije su, dakle, moralne, i odmah postaju »definicija« same čovječnosti (srodnosti — nesrodnosti) prekršitelja, a ne kvalifikacija čina, prekršaja.

U drugom slučaju — kad je garantija pravni sistem — sankcije su pravne, te one ostaju puke kvalifikacije *djela*, ne dirajući u čovječnost, jer ona u biti nije ni prisutna u prekršaju ili ispunjenju ugovora. Ugovor je garantovan pravnim sistemom ugovora, a ne više slobodnom voljom ugovornika. Slobodnom voljom se moglo samo stupiti u ugovorni odnos — i odmah se time slobode odreći, te postati instrument ugovora. Ispunjavajući ugovor, čovjek se jednostavno ponaša kao institucija (kao *pravna* norma čovječnosti), a ne kao slobodan čovjek. I čitav sistem predstavničke demokratije je pravno-ugovorni odnos u kojem je ugovor garantovan samo dotle, dok čovjek jest (i dok pristaje, ili dok mora i može da bude) puka pravna norma čovječnosti.

I sve države, i svi pravni sistemi (od kastinskog društva, teokratije i polisa do fašizma, birokratije, predstavničke demokratije i socijalizma) počivaju na ugovornom odnosu. Pitanje je samo ko je u ugovornom odnosu.

U kastinskom i teokratskom društvu ugovorni odnos postoji između članova jedne kaste, a slobodna volja čovjeka (koji ugovor ispunjava ili ne ispunjava) pripisuje se samo bogu, te je čovjek

sin i funkcija boga, obogotvorenog pretka ili oca kaste, tj. vladajućeg roda, vladajućeg plemena. Dakle, pravo je — formalno uzev — ugovorno, zasnovano na ugovoru (zavjetu, savezu, testamentu) s bogom. Odnos između vladajuće kaste i podređene kaste zasnovan je pak na *distributivnom* pravu, koje je prava suprotnost *ugovornom* pravu. Tako se čovjek koji je član vladajuće kaste potčinjava ne čovjeku, ne instituciji, čak ne ni bogu — nego *ugovoru* sa njima. U tome ugovoru »dogovoreno« je i zajedničko tlačenje i obespravljivanje podređene kaste. A čovjek iz podređene kaste se potčinjava — ne svom ugovoru, jer on nema pravo ni da ga sklapa — nego direktno čovjeku (vladajućem), te postaje čovjekov instrument, organ i predmet. Ugovor je čovjek niže kaste mogao sklopiti samo sa čovjekom svoje kaste, ali taj ugovor nije imao nikakvu pravnu garantiju i bio je samo moralno (slobodno) garantovan, kao u arhajskoj neposrednoj demokratiji, samo s tom razlikom što je ta neposredna demokratija, kao i samo potčinjeno pleme (potčinjena kasta), stavljena »van zakona«.

U feudalizmu ugovorno pravo reguliše odnos između vitezova, između vitezova i monarha, između vitezova i crkve, monarha i crkve, između redovnika, sveštenika i biskupa. I to samim stupanjem u red vitezova, u red monaha itd., tj. »svetom tajnom« rukopolaganja (zaređenja, ustvari krštenja) viteza i rukopolaganja redovnika ili sveštenika. Odnos pak tog staleža (koji nije kasta samo zbog različitog jezika i narodnosti članova, mada je postojala težnja da se romanizacijom Germana i latinskim jezikom stvori i kasta) odnos tog staleža prema trećem staležu i kmetovima je zasnovan na *distributivnom* pravu. A *distributivno* pravo je čista prinuda koja pravni oblik ima samo u ugovoru između vladajućih.

Dakle, pravo je uvijek bilo *ugovorno*.

Građani su zagovarači prava samo utoliko što teže da i oni stupe u ugovorni odnos s feudalcima i monarhom, te to i čine na Zapadu od XVI stoljeća u okviru nacionalne države. (Dotle, u okviru gotičkih komuna između građana, te u kolektivnom ugovoru komune, čime grad postaje »slobodni kraljevski«.)

No, težnja građana je da svaki pojedinac može stupiti u ugovorni odnos, čak i bez podrške kolektiva, esnafa i svoje komune.

13.

No, ugovorni odnos, pa ni sam pravni sistem, nema u sebi samom nikakvu sigurnu garantiju. Mada je jedan ugovor garantovan čitavim sistemom, sam taj pravni sistem je garantovan jedino nečim izvan njega, te ne počiva na samom sebi. To vrijedi i za predstavničku demokratiju kao pravni sistem. Unutar toga pravnog sistema i sam čovjek je *ugovorena norma* čovječnosti, te nikako ne dospijeva *svojom biti* u sam pravni sistem, pa bio taj pravni sistem (utopijska) neposredna demokratija ili (jedina moguća) predstavnička demokratija. Čak i posljednji i najviši regulativ predstavničke demokratije — opšte, jednako, tajno glasanje u pravilnim kraćim vremenskim periodima — nije ništa drugo do ugovor, kojim nisu zagarantovani ni biračeva volja, ni predstavnikovo vršenje te volje, ni pokoravanje birača zakonima koje bi predstavnik u njihovo ime i na osnovu njihove punomoći (ugo-

vora) donio. Vrhunski ugovor — ustav — nema, dakle, nikakve garantije u sebi. (Bez politike je on — mrtvo slovo na papiru!)

Pravni sistem nije živo biće, nego čovjekov instrument. Garantija za efikasnost toga instrumenta je čovjek. A čovjek je *slobodan*: da ga odbaci, zaobiđe, ne upotrijebi, upotrijebi — pa i prevaziđe, tj. da čini dobro svojom voljom, izvan i iznad ugovorne obaveze. Garantija sistema je, dakle, u okviru čovjekove *slobode*, koja ostaje izvan toga sistema.

14.

Šta je sloboda?

Riječju »sloboda« ne ukazujemo ovdje na onaj pojam koji slobodu izjednačuje sa čovjekovom bezbjednošću i uklanja čovjeku razloge za strah. To je, prosto, bezbjednost srodnika sraslog sa arhajskom zajednicom. Taj pojam slobode se kasnije izjednačuje sa tzv. ostvarenjem očvjekovog društvenog bića, sa »generičkim bićem« čovjeka. To je arhajski pojam *bezbjednosti* (neopterećenosti, neugroženosti, kao i u pravu »slobode od« kako bi rekao From). Kad se u filozofskim tekstovima arhajskog duha (od antike do danas) pročita riječ »sloboda«, ona ustvari znači: bezbjednost, sigurnost. Takvo značenje riječ »sloboda« je dobila u gotovo svima (ako ne i u svima) pravnim tekstovima, dokumentima i teorijama. Riječ »sloboda« tu označava ono što je bila već arhajska vrijednost, arhajska garantija čovječnosti: u bezbjednosti srodnika, ugovornika, saplemenika, pa građanina itd. U socijalizmu: bezbjednost čovjeka od eksploatacije.

Ne mislimo ni na jedan drugi pojam, na jedno drugo značenje riječi »sloboda«. To drugo značenje (ustvari, istorijski prvo, a arhajsko i pravno je drugo) riječi »sloboda« je: stvaralačka moć čovjeka koji je bog, te stvara prirodu, svijet, ljude, sebe, čuda i — po svojoj volji — mijenja svijet, stiže kud hoće, kameni živa bića, a očovječuje, pa i obogotvoruje stvari. Tu slobodu je imao primitivni (predarhajski) *mag* — naravno *u svojoj mašti*, ili bolje: u sjećanju na momente kada je *imaginarno* mijenjao svijet, »činio čuda«. Taj pojam »slobode« živi i danas u riječi »sloboda« kad se govori *o umjetnosti*. A u stvari taj pojam ne smije biti označen riječju »sloboda«, nego: imaginarna nadmoć čovjeka nad prirodom, mašta, »igra«, umjetnost, doživljaj. Pošto su ti ljudski fenomeni spontani, nezavisni o ljudskoj volji i planu, to oni nisu ni slobodni, ni sloboda. Pa ipak, estetika te fenomene veoma često naziva »slobodom«, pa ih čak i sociolog From tako naziva (spontanost = »sloboda za«).

Treći istorijski pojam na koji se riječ »sloboda« — neadekvatno — odnosi, jest *harmonija*, a u vezi s tim i na pojmove *sreće*, *blaženstva*, *spasenosti*, *svetosti*, *vječnog života duše* itd. Time je riječ »sloboda« označavala u stvari mediteransku kulturnu vrijednost, onu osnovnu, koja je konstituisala mediteransku kulturu.

U sva tri slučaja riječju »sloboda« se uzastopce označavaju tri različite vrijednosti (grupe vrijednosti), tj. tri različita constituenta kulturnih epoha: primitivne, arhajske (tu i azijske), mediteranske.

Tako »sloboda« čas ukazuje na imaginarno svojstvo stvari, tj. na maštu (u primitivnoj epohi), čas na svojstvo društva, roda,

genusa (u arhajskoj epohi, kad je čovjek »slobodan« i čovjek samo u okviru roda, genusa, kao »generičko biće«, po svojoj pripadnosti), čas na svojstvo boga, tj. duše, čovjekovog učešća-pričešća u bogu, time na harmoniju — ljubav prema harmoničnom svijetu (u mediteranskoj epohi).

Ni u jednom slučaju »sloboda« ne govori o čovjeku neposredno, i to o čovjeku kao čovjeku, a ne kao o generičkom »biću«, pojmu pripadnosti čovjeka, osim kad — vidjećemo — slobodu tretira kao grešnost, a svijet kao »suprotnost« po kojoj je on »djelo đavola«.

Zato treba pitati: a šta je *sloboda*? Znamo šta je doživljaj, šta je bezbjednost generičkog bića, šta je harmonija. Ne označavamo te pojmove »slobodom«, kad oni već imaju svoje termine: doživljaj, bezbjednost, harmonija. A sva tri ova pojma nisu sloboda, niti se i u čemu podudaraju sa njom.

Zato prije svakog dijaloga među istoričarima filozofije o slobodi, treba, radi što lakšeg sporazumijevanja, raščistiti te pojmove.

15.

Pa ipak je fenomen slobode postojao prije nego što je dobio svoje ime, jer sloboda nije tvorevina svijesti. Postojao je već u primitivnom društvu. Bez njegovog prethodnog postojanja ne bi mogao nastati ni prvi sistem ugovora, pravni sistem ponikao iz arhajskog društva, a nazvan kastinsko društvo, teokratija i sl.

O tome fenomenu vodi računa i najznačajniji arhajski dokument Biblija, Stari zavjet, ali i sve druge mitologije, otkrovenja, božji zakoni, mitovi o savezu (zavjetu, ugovoru) sa bogom.

Taj fenomen, ustvari fenomen slobode, nazivao se — pesimistički — *grešnošću* čovjeka, njegovom neposlušnošću prema bogu, otpadništvom, prokletstvom, a svijet suprotnosti (tj. realni svijet, svijet i slobode) je »svijet đavola«. Interesantno je da se u modernoj epohi *etatizma* u istoj mjeri obnavlja i shvatanje slobode kao nesreće, prokletstva i grešnosti čovjeka (u filozofiji egzistencije, i hrišćanskoj i ateističkoj). Naime, u modernoj epohi etatizam, po svom pritisku na čovjeka pojedinca, podsjeća na arhajski kolektivizam, kad je čovjek bio čovjek po *genusu*, tj. samo kao *generičko biće*. (To dodirivanje sa arhajskom epohom izazvalo je sumnju u svaki progres.)

»Grešnost« je dovela u pitanje savez sa bogom. U stvari je sloboda, nazivana tada grešnošću, bila i tada jedina garantija morala, ugovornog odnosa i cijelog pravnog sistema, te je zbog takve garantije (nesigurne) ugovorni odnos bio istovremeno i ugrožen.

Danas krajnje relativistički nastrojeni filozofi termin »sloboda« čine toliko apstraktnim i različito tumačenim, da ga ispravnjavaju od svakog sadržaja. No uprkos tome, i danas ljudi, pa i ti isti relativisti priznaju slobodu čovjeku kad govore o njegovoj odgovornosti, o tuđoj krivici i o svoj zaslugi, o tuđim propustima i svojoj dosljednosti.

Ako je čovjek odgovoran — a to je bitna pretpostavka ugovora, zasluge, odlikovanja, krivice, kritike, kazne, pretpostavka koju kao nepobitnu uzima svaki kritičar, čak i kad je u svojoj ličnoj, stručnoj »filozofiji« relativist — ako je dakle čovjek odgo-

voran, onda je on odgovoran samo zato što je slobodan, što autor njegovog čina nije »neko drugi«, ili »Nešto drugo«, ili neko »drugo biće u njemu«, nego on sam, čovjek. Mada ima slučajeva kad je autor čina zaista »neko drugi« (ludakov čin, slučajan čin itd. — sve ono što se pri suđenju uzima, suprotno principu pravednosti, kao olakšavajuća okolnost, kao princip milosrđa), ipak, čitavo pravo i čitavo demokratsko društvo (i svako društvo) postaje besmisleno ako nema čovjekove »grešnosti i zasluge«, tj. slobode (o kojoj ćemo neposredno tek govoriti).

16.

Kada je hrišćanstvo, u okviru mediteranske civilizacije, kao jedini pravi nastavljač antičke grčke misli, pomirilo čovjekovu grešnost sa njegovom božanstvenošću, onda je nastalo novo, hrišćansko osjećanje harmonije između čovjeka i svijeta, čovjeka i boga, čovjeka i društva, naravno kao posljedica imaginarne harmonije kakvu daje samo vjera (vjera! ne crkva), tj. harmonije u čovjeku »između tijela i duše«. (Po hrišćanima je to učinio Hristos, čovjeko-bog, bogo-čovjek. U tome i jest vjera.) Iz te harmonije, *imaginarne* harmonije sa svijetom, a i harmonije u čovjeku, nastala je sposobnost za mistično bratimljenje, mistično ujedinjenje sa Hristom — u crkvu: pričešćem, učešćem, communionom. (Naravno da je harmonija svijeta i čovjeka sa svijetom imaginarna, puka posljedica vjere, jer je svijet ustvari nerazdvojno jedinstvo suprotnosti.)

No glavna posljedica: sloboda je izgubila arhajske značenje grešnosti, bitne grešnosti čovjeka. Naravno, u mediteranskoj kulturi, i to samo u kleru, u crkvi i među vitezovima. A u tadašnjoj kulturnoj koloniji Mediterana, u zapadnoj Evropi, grešnost je ostala naziv i kvalifikativ slobode sve dotle dok u gotičkom periodu nisu hristijanizirani — mediteranizirani — romanizirani (pa najzad sa humanistima i donekle »grecizirani«) građani. Tada pojam slobode postaje osnov *optimističkog* hrišćanstva i humanizma, oznaka dostojanstva, a ne više prokletstva čovjeka.

No sa Luterom Njemačka i nadalje zadržava arhajski pojam o slobodi kao grešnosti, te takav pojam preko filozofije unosi neposredno u modernu epohu, čak i u ideologiju antiimperijalističkih pokreta kolonijalnih i zaostalih naroda. (Francuz Calvin, tj. *Cauvin*, je nešto sasvim drugo!) To je sudbinsko vrijeme za njemačku misao koja sve do danas u djelima svojih najvećih filozofa, brka pojam slobode, čas sa primitivnim (tu i umjetničkim — doživljajnim), čas sa arhajskim (grešnost, bezbjednost, spas), čas sa akademiziranim mediteranskim vrijednostima. A zapadni pojam slobode je njemačkoj misli isto tako stran, kao što su joj strani oni Nijemci koji su zapadnjački orijentisani.

Tako Njemačka nije ušla u krug zapadne kulture, nego je sa Luterom zadržala arhajsko (a arhajsko je i feudalno srednjovjekovno) shvatanje o čovjeku kao »generičkom biću«, o slobodi kao grešnosti, padu, otpadništvu, alijenaciji, dok je u »dezalijenaciji« ili u vraćanju »generičkom biću« spas čovjeka i čovječnost. Uz to ta čovječnost *ne zavisi o ljudskoj volji*, nego je istorijski, epohalni proces, te nadilazi smrtnog pojedinca.

Ali je sa formiranjem zapadne kulture kao posebne — u njezinoj emancipaciji od Mediterana (ali i razlazu katoličkih i

kalvinističkih zemalja sa njemačkom reformacijom, kao sa anti-humanizmom) — formiran i pojam slobode, tj. *svijest o slobodi postala je i građanska i profana*. Zapad je postao svjestan da je sloboda (bivša »grešnost«) svojstvo *čovjeka* (a ne boga), da je čovjek, kao slobodan, stvaralac istorije, te da se i od prokletstva može spasiti. Zapad je revolucionaran. Takav pojam slobode čovjeka leži i u osnovi *zapadnog* shvatanja prava, tj. *ugovornog prava*, i shvatanja društva kao društvenog ugovora slobodnih (odgovornih i zaslužnih) pojedinaca. Tako pravni-ugovorni sistem predstavničke demokratije biva definitivno povezan u jednu — mada protivrječnu — cjelinu: ugovor — sloboda, pravo — politika. *Narušavanje te cjeline je: kriza demokratije.*

17.

Ta kriza demokratije je nastala iz ratova i *prilagođavanja* ratovima, a to prilagođavanje je za demokratiju postalo pogubno tek sa tehnikom u *modernoj epohi*. Po tome se moderna epoha razlikuje od zapadne, kao rađanje jedne nove, pete kulturno-istorijske epohe (primitivna, arhajska ili azijska, mediteranska, zapadna, moderna).

Prilagođenost ratovima i vojnički duh zahvatili su ne samo imperijaliste, nego i *antiimperijaliste*. Antiimperijalistički i anti-fašistički pokreti u odbrani nacionalnih sloboda najlakše uspijevaju kada borce za slobodu pretvore u disciplinovane vojnike armije, partije, pa, najzad, i industrijalizacije. Naročito je važno da u tome »heteronomnom« moralu ima u stvari autonomije: borac nije bio disciplinovan, nego *samodisciplinovan*, jer je za disciplinu trebalo hrabrosti i odluke, bistrine i zanosa, a ne poslušnosti. (Partija nikog nije *natjerala* da bude borac protiv fašizma. A nije ni mogla, jer nije imala vlast. Tek se borila za punomoć. A ako je i bilo natjeranih, to nije učinila partija!).

Tako je u modernoj epohi sloboda među agresorima postala *grešnost*, izdaja, a među napadnutim — *samodisciplina*.

No kad je samodisciplina ustupila mjesto disciplini, tada je odsustvo discipline postalo isto tako »grešno«, štetno idejno skretanje. Time je i socijalistička demokratija, u doba staljinizma, bila zahvaćena duhovnom krizom, kao i zapadna parlamentarna.

To su posljedice imperijalizma (ratova i prilagođavanja njima), ali i posljedice inercije u misli i programima antiimperijalističkih pokreta, koji i nadalje insistiraju na programu, taktici i kulturnim vrijednostima iz doba rata, oružanog otpora.

Pa tako je i kod nas sve donedavno politika smatrana *vršenjem vlasti*, članstvo u partiji smatrano *punomoći*, pa partija brkana sa *organima vlasti* — sve dotle dok odlučne demokratske tendencije — opet! — u zakonodavstvu (naročito u zakonima o samoupravljanju) nisu izrazile potrebu da se hvatamo u koštac sa modernom, svjetskom krizom demokratije.

No ima u toj borbi za demokratizam jedna velika smetnja: shvatanje da je marksizam »sinteza francuskog utopijskog socijalizma, engleske ekonomije i njemačke filozofije«, tj. francuske demokratije, engleskog prilagođavanja slobodnom djelovanju ekonomskih zakona i robno-novčanih odnosa, kao i njemačkog arhajskog (srednjovjekovnog) duha u filozofiji. Ta filozofija nije ni

mediteranska (mada je i Njemačka bila kulturna kolonija Rima), ni zapadna (mada je dala strance u svojoj filozofiji, mislioce strane njemačkom duhu, kao Lajbnic, Kant, Fojerbah, Marks, Engels, Tomas Man). Marksizam nije sinteza pomenuta tri elementa, nego sinteza francuskog demokratizma, engleske slobodne ekonomije i — *prevlađivanja* njemačke filozofije, kritičkog *razgraničavanja* sa njemačkom filozofijom. Jer *marksizam je demokratski, zapadni*, a ne ni arhaisko-kineski, ni njemački, ni nacionalno-oslobodilački, ni etatistički, tehnicistički itd., mada on ne smeta ni uspjehu nacionalnih antiimperijalističkih pokreta, ni planskim naporima ekonomske emancipacije. Šansa i specifičnost marksizma je: kako ukinuti eksploataciju u društvu robno-novčane privrede.

18.

Govorim o slobodi šta ona jest, ne brkajući je sa drugim pojmovima označavanim terminom »Freiheit«, libertas, »sloboda« itd. *Uzimam sebi tu slobodu da ovdje termin »sloboda« monopoliziram samo za jedan pojam.*

Govorim o onome pojmu koji se o objektivnom fenomenu slobode formirao na Zapadu:

Sloboda je čovjekova moć da izvrši svoju odluku. Moć da ostvari plan, projekt, namjeru, cilj. Sloboda je — svrsishodno ponašanje »s predomišljanjem«!

Samim tim se još ne kaže ni da li slobode (tj. ponašanja po svojoj odluci) ima ili ne, ni gdje je ima, ni kad je ima, mada relativisti slobodu negiraju time što čovjekovu odluku ne nazivaju čovjekovom, a čovjeka ne priznaju kao biće u sebi postavljeno, te odriču mogućnost humanističke antropologije.

No, govorimo dalje o filozofskom pojmu slobode.

Ta odluka se ostvaruje — *akcijom.*

Sloboda je, dakle, atribut jedne vrste čovjekove akcije, akcije kojom čovjek ostvaruje svoju odluku! Zato se o slobodi može govoriti *samo dok traje akcija.* (Tako je i pristupanje ugovoru koji nas veže — slobodna akcija). Poslije te akcije, poslije potpisivanja, prihvatanja ugovora — nema slobode, osim da se ugovor odbaci. Ali je nema ni prije, ni izvan, ni bez akcije.

Sloboda je, dakle, samo: *moment čovjekove slobodne akcije, tj. akcije izvršavanja odluka, istrajavanja u odluci.*

Upravo *ta akcija i njezin karakter čini mogućom nauku o slobodi*, mada je nauka naučna samo po tome što je ona nauka o mjerljivim stvarima. (Uostalom, humanizam i nauka su nerazdvojni). Znači, akcija mora imati čvrst i mjerljiv odnos prema (mjerljivoj) stvari. I zaista: karakter *te akcije* tj. mjerilo njezine slobodnosti je: dovršenost. Ta dovršenost *u postignutom cilju* je: predmetnost, ostvarenost. Sloboda je u domenu čovjekove istorije, te ni sloboda ni istorija nisu iznad i izvan čovjeka pojedinca.

Dovršenosť te akcije čini, međutim, slobodu *uvijek ponovnim događajem.* Zato je nauka o slobodnoj akciji — u stvari nauka o *posljedici akcije*, o postignutoj stvari kao »dokumentu« slobode. Otud ta nauka ne može biti normativna, niti onemogućiti ponovnu slobodnu akciju. Tako sloboda uvijek ostaje »nadležnost« pojedinca.

19.

Bitno različit je pravni pojam o slobodi. On, naime, ne govori o slobodi, nego o stvari, o instrumentu, kojim čovjek kad ga je već slobodno načinio (o instrumentu kakav je i ugovor, i pravni sistem), može i nadalje slobodno raspolagati. Zakoni su čovjekovi. On ih pravi. Ne pravi ih »epohalna istorija« koja bi »nadilazila čovjeka«. Pravni pojam o »slobodi« ne govori, dakle, o slobodi, nego o: *instituciji, institucionaliziranosti čovjeka, čovjekovoj uključenosti u instituciju, čovjekovom osiromašivanju, lišavanju, samoodricanju, svodenju na »generičko« biće*, te on biva čovjek samo po pripadnosti (instituciji, radu — genusu, organizaciji, grupaciji, državi, bitku itd.)

Pravni pojam slobode, dakle, potpuno je različit od filozofskog, humanističkog pojma slobode i tu se taj pravni pojam, kao pravni, dodiruje sa *arhajskim* pojmom o »generičkom čovjeku«, u kojem je on čovjek samo kao »član zajednice«, i u kojem je on van zajednice stvar, otuđen, nečovjek. (Tačno kao u arhajskim zajednicama: čovjek drugog plemena ne samo da nije »naš«, »našeg« genusa, nego nije ni čovjek. A svijet pripada onome kome ga je »praotac« plemena, bog, tvorac svijeta i dao! Ostali ljudi su stranci, prokleti, djelo đavola!)

Uostalom, pravnom normom se *obezbjeduje* slobodna ličnost, tj. slobodna akcija. Napredak pravnog sistema je u tome što se kroz istoriju civilizacije povećava broj obezbjeđenih slobodnih akcija, tj. akcija koje više ne povlače za sobom nikakav rizik. U socijalizmu je tako legalizovana najzad i borba protiv eksploatacije, jer je eksploatacija postala nelegalna.

Tako slobodna akcija roba ili kmeta više u građanskom društvu nije rizična, jer i oni sklapaju ugovor. Slobodna akcija proletera u socijalističkom društvu više nije rizična, jer sad i on sklapa slobodno ugovor, neucijenjen od strane vlasnika sredstava za proizvodnju. Tako rob, kmet, gotički građanin trećeg staleža, proleter — prestaju biti to. Tako se mijenja pravo, a time imamo privid da istorija mijenja i samu slobodu. No sloboda je *constituens čovjeka kao stvaraoca istorije*, te će ona biti to, nepromijenjeno, dok je čovjeka i istorije, kao što će voda biti H₂O dok je vode. Sloboda: *istrajavanje u odluci!*.

Samim pak pravnim obezbjeđenjem, sloboda tj. slobodna akcija stalno ostaje *izvan* prava, kao *constituens* prava, kao dinamični element cjeline u kojoj je pravni sistem normi (pa i predstavnička demokratija i socijalističko samoupravljanje ukoliko je shvaćeno kao institucija zakonska) statički element, instrument. I samo zato što je *izvan* prava — sloboda je sposobna da mijenja pravni sistem. Jer sloboda je *čovjek* u akciji, a pravo je *predmet*, instrument! *Mrtvi instrument!*

U tome smislu *praksa* jedino i može biti shvaćena i kao *revolucionarna*, i kao *constituens istorijskog čovjeka*, i kao *constituens prava* i *pokretač razvoja pravnog sistema* sve do onog sistema koji će, nastavši iz prakse, biti: *pravni sistem antieksploatorskih ustanova*, tj. socijalizma.

Ali socijalizam, kao pravni sistem, odmah bi zapao u krizu, kao i predstavnička demokratija, ako bi politiku zahvatila kriza, tj. ako ne bi bilo socijalista-revolucionara, ljudi koji se desolidarišu sa svim mogućim oblicima eksploatacije, pa i onih oblika

na koje bi eksploatisani (u nuždi ili neznanju) dobrovoljno pristao, ugovorom pristao.

Socijalistička politika, tj. djelovanje istinskih komunista, njihovo *političko* djelovanje kao stalna borba protiv svih oblika eksploatacije, obezbjeđuje socijalizam kao *antieksploatatorsku društveno-pravnu formaciju*.

20.

Sa ovom tvrdnjom se odmah nameće pitanje: a šta je sa »dezalijenacijom«, sa »totalnim čovjekom« itd.? Nije li socijalizam ostvarenje toga »totalnog čovjeka«? Šta je sa tzv. »transcendira- njem« politike, morala, prava, države.

Naravno, da bi nas odgovor na ovo pitanje odveo sada na jednu sasvim drugu stranu, za što ovdje nema ni prostora, jer se pojmom transcendencije napušta svako pitanje o politici, pravu, moralu itd. Nametnuto pitanje je pitanje o »porijeklu slobode« i ono nas od rasprave o istoriji, politici, praksi (revolucionarnoj), pravu kao cilju jedne i instrumentu sljedeće slobodne akcije — odvlači u raspravu o transcendenciji, transcendentnom i transcendentalnom. Kako se god ta rasprava završila — ona ostaje *bez uticaja* na osnovnu činjenicu: činjenicu ljudske slobode, koja je tu — pa ma »odakle god« došla! Uostalom, ta rasprava i misao ostaje uvijek na *isti* način aktuelna i neaktuelna i *po tome* vanistorijska i privatna stvar vjere (koju treba, u interesu demokratije »odvojiti od države«). Zato, ne odričući potrebu (*intimnu* potrebu ljudi) za takvom raspravom i misli, ovdje je odlažem, jer je nepotrebna *ovoj* temi (što je moguće i dokazati!).

A sloboda je u istoriji samo zato što je to *čovjekova slobodna akcija* u istoriji. No još važnije je: istorija — shvaćena ne kao prošlost, nego kao *nastanak* društvenih formi, odnosa, prava, sistema, institucija, civilizacije, instrumenata u rukama je slobodna čovjeka, ona je tako praksa. Kao slobodna *akcija*!

Hrišćanstvo je u epohi svog rascvata činilo da je čovjek *vje- rom* i u *vjeri* transcendirao i moral, i moralne norme, i zakone, i obaveze, i dužnosti, i prava, pa i strah od gladi, starosti, bolesti, osamljenosti i smrti. *Sama ta vjera je bila transcendencija*, kao što su zanos, trans (le trans-port), mistično stanje, inspiracija, umjetnost, ljubav, elan, životna radost i dr. — *transcendencije*. I baš zato je vjernik — ne obzirući se na realne opasnosti koje za njega ni ne postoje, jer on živi u »svijetu harmonije«, a ne suprotnosti — stvarao civilizaciju, učestvovao efikasno u istoriji, nastavio mediteransku i stvorio zapadnu kulturu, čak sa njezinom naukom, *matematikom, pojmom slobode i njegovim pravom*. Pri tom je postigao isto što bi postigao i slobodan čovjek koji nije u transcendenciji, koji dakle, živi u svijesti o svijetu suprotnosti, te osjeća pomenute strahove, a čija sloboda se i sastoji upravo u savladivanju tih strahova suprotnosti i nužnosti (nužne su- protnosti, tj. jedinstva suprotnosti) u djelovanju po svojoj odluci, a ne ni po obavezi, ni po impulsima tih strahova ni po zakonima nužnosti. Ko je onda veći heroj — slobodan čovjek kad savladava strah i djeluje po planu, ili »neotuđeni«, »totalni« čovjek (čovjek — »transcendencija«) koji te strahove u svojoj naivnoj vjeri *i ne osjeća*, jer i u zvijeri vidi rajsko biće, a u smrti *božju milost*?

Činjenica slobode je neporeciva u svojoj *efikasnosti*, a za nas je ona — u ovom kontekstu s pravom, historijom i socijalizmom — ne samo *daleko važnija, nego i dovoljna*. U slobodi je nužnost (strah, obaveza, prinuda) isto tako odsutna, kao što je odsutna i u »transcendenciji«, »dezalijenciji«, »totalnom čovjeku«, hrišćanskom spasu — ili kako već sve ne zovu to duševno stanje zanos, mada je u slobodi odsutno djelovanje nužnosti, a u »transcendenciji« (imaginarno) odsutna i sama nužnost »ne postoji«, odsutna je iz slobodne akcije, te djelo te akcije nije djelo nužnosti, nego odluke čovjekove. Po toj *odsutnosti* nužnosti u slobodnoj akciji, sloboda podsjeća na vjeru, trans (zanos, le trans-port kako kažu Francuzi). A za pravo, za rezultat slobode i politike, za proizvodnju, za robno-novčane odnose, za historiju kao prošlost, tj. dostignuće, za socijalizam, za društvo — *nije važno šta ko osjeća i misli i iz kojih motiva je nešto uradio, nego šta je uradio*

Djelo je mjera čovjeka u proizvodnji, u pravu, u historiji i u moralu! A čak i vjeru u čovjeka, zanos stvara drugi čovjek kad ga doživimo *kao slobodnog*, kad mu vidimo (ili povjerujemo) u djelo, bez obzira na to je li djelo načinjeno iz zanosu ili iz slobode. (Pa i hrišćanin je nastao po vjeri u djelo — u čuda i ukrsnuće Hrista!). Mi nikad ne vidimo *motiv*. Mi vidimo *stvar*, jer motiv nikad ni ne može da se postvari, čak ni u umjetnosti. Isto tako drugi čovjek (kao i mi drugom čovjeku) *djelom* razaramo zanos i vjeru, te izazivamo moralnu krizu. Djelom, djelom (tj. vjerom u djelo) je nastalo i hrišćanstvo. Socijalizam, nova kultura, mora nastati realnim djelom i ogledati se u stvarima. Naime, pošto je eksploatacija mjerljiva u stvarima i raspodjeli dobara, i ukinutost eksploatacije se samo u tome može ogledati. Motivi, duh i »transcendencija« ostaju u tome »privatna« stvar pojedinca, te ta nepovrediva privatnost mora biti i pravno zagarantovana, ugovorena, poštovana, tolerisana. A pitanje *djela* u društvu i historiji je pitanje slobode. (Pitanje djela u umjetnosti nije pitanje *slobode*, jer ni umjetnost nije u samom djelu koje je ona stvorila, niti je umjetnost slobodna, stvaranje po odluci. Umjetnost je spontan doživljaj, izražen djelom. Djelo je *dokument* doživljaja, te samim svojim postojanjem ono ne garantuje i doživljaj.)

21.

Sve ono što je unutar pravnog sistema, a *naziva se* »sloboda«, nije sloboda, nego *predmet, instrument* čovjeka, institucija, kojom se samo obezbjeđuje eventualna slobodna akcija kad se javi, a kojom se — prije svega — drugi ljudi obezbjeđuju od moje slobodne akcije, da ih ta moja akcija ne bi pretvorila u moj instrument protiv njihove slobodne volje, protiv ugovora, zakona i ustava. Dakle, unutar pravnog sistema ljudi mogu biti samo obezbijeđeni (a ne samom tom obezbijeđenošću i slobodni!). Pošto su obezbijeđeni, i ukoliko su obezbijeđeni (u ugovornom pravu *predstavničke demokratije* od prinudnog ugovora, a u socijalizmu i od ekonomskog ucjenjivanja od strane vlasnika sredstava za proizvodnju) — to ti za sprovođenje svoje odluke, tj. u svojoj slobodnoj akciji ne možeš te ljude koristiti kao instrument. Ili možeš, ali samo ako na to pristanu, ako ti daju punomoć. No tada si i ti instrument toga ugovora o punomoći. A za taj ugovor ih

možeš *samo pridobiti*, poštujući njihovu slobodnu volju. (Ucjenu i prevaru demokratski socijalizam osuđuje, pa i takav ugovor poništava. (Prema tome, ti si u svojoj eventualnoj slobodnoj akciji lišen onih sredstava i onih snaga kojima je raspolagao buržoa i njegov štitićenik, feudalac i njegov miljenik, brahman, kšatrija, faraon, dvorski filozof, dvorski pravnik, robovlasnik, te stručna pravna, politička, pedagoška inteligencija tih moćnika. Lišen ljudi-predmeta, čovjeku je za njegovu slobodnu akciju potrebno, dakle, isto toliko *hrabrosti, odlučnosti*, a ponekad i zanosa, koliko mu je i ranije bilo potrebno, ako ne i više. (Ali možda i ne više, jer se ta lišenost s druge strane kompenzira i tvojom sopstvenom bezbjednošću koja slobodnu akciju čini izlišnom; no tada nije riječ o slobodnoj akciji, nego o pravu i obavezi).

Dakle, sloboda ostaje uvijek jednako tragična, jednako riskantna, jednako patetična, jednako herojska. Uvijek!

O »nemogućnosti slobode u moderno vrijeme« govore oni koji su očekivali da bude stvoren tako razgranat sistem bezbjednosti, kakav bi čovjeku učinio suvišnim svaki napor, rizik i podvig. Da to, možda, nije ta »dezalijenacija«, »totalni čovjek« raj za *blejave* božje jaganjce? Ali u povicima o »nemogućnosti slobode u ovom vremenu« osjeća se i razmaženi revolt onih kojima su oduzeti *ljudi-instrumenti* i koji sanjaju o tome da im se vrati ta *instrumentalnost* drugih ljudi. To se osjeća i kod naših intelektualaca: u traženju da im se obezbijedi plata čak i za onaj rad čiji rezultati nikog ne interesuju i koji bi — da zaista budu prepušteni djelovanju *slobodne ponude i potrošnje* — propali. Oni traže privilegovan položaj dvorskih intelektualaca o čijem radu prosti puk nema šta da sudi, jer on nije ni kupac knjiga, ni mecena, nego samo — platac, platac poreza, honorara, socijalnog osiguranja, nagrada, penzija. Prinudno. Ali ugovorni sistem predstavničke demokratije (*francuski*), upravo je korelat nevezanih robno-novčanih odnosa (*engleskih, ango-američkih*). Ta se dva elementa socijalizma ne smiju zanemariti. Sloboda bi, dakle, značila: ako je ovo čime se bavim interesantno *samo meni*, ako o ovom nema pravo da sudi niko drugi, ako ja svakom oduzimam kvalifikacije da ovo razložno kritikuje, pa i kudi (ali ne oduzimam i kvalifikacije za bezrazložne pohvale, nagrade i penzije) — onda se ovim moram baviti *isključivo o svom trošku*, te zarađivati novac prodajući proizvode koji se troše. Međutim, tu će ti članovi umjetničkih i filozofskih društava reći: »Dolje robno-novčani odnosi!« »Hoćemo slobodnog čovjeka«, »neposrednu demokratiju!« (»Nećemo predstavničku s njezinim robno-novčanim odnosima«). Upravo tako se ponašaju svi nedemokratski raspoloženi intelektualci; i profesionalno-»politički« birokrati, (profesionalni predstavnici), i stručno-tehnički, i *stručno-humanistički*, i članovi raznih umjetničkih i filozofskih udruženja i drugih društava za zaštitu privilegija. Svi oni traže da njihov rad (i kritiku) finansira i kupuje čak i onaj kome je taj rad neprijatan, nevažan, nezanimljiv, nepoznat, nerazumljiv, neupotrebljiv. Svi oni traže privilegiju da žive od svoje rasonode ili dosade, ne poštujući zakon ponude i potražnje. Ne prihvataju rizik koji sloboda nosi sobom u uslovima čistih robno-novčanih odnosa i pretstavničke demokratije. Zato nema slobode«!

22.

Sloboda je uvijek bila, jest i biće izvan pravnih institucija. (Baš to čini i pravednom pohvalu za zasluge, pokudu za propuste) Čovjek je *zaslužan* kad učini nešto slobodno, tj. na šta nije pravno obavezan, a *kriv* je za djelo koje slobodan *nije morao* učiniti, koje je *mogao* da ne učini. Pravo, dakle, sudi *zato što čovjek nije pravno biće*, pa — usuđujem se reći — ni »generičko biće« u svojoj suštini! Nema, niti može biti tako savršenog pravnog sistema koji bi mogao obuhvatiti slobodu.

Zato se unutar pravnog sistema čovjekova djelatnost odvija kao *institucionalizirana*, po normi i, najzad, navici — kao pravna, pri čemu je čovjek i sam instrument. Tako je predstavnik u demokratiji — puki instrument birača. Ako to nije — demokratija je u krizi.

A politička djelatnost se odvija izvan pravnog sistema, te se otud politika i pravo bitno razlikuju, baš kao i nauke o pravu od nauke o politici.

Čim je sistem predstavničke demokratije obezbijedio sve građane od toga da ih bilo ko (pa makar to bio i najviši državni organ) koristi kao instrument u svojoj slobodnoj akciji, od toga momenta politika, političko ubjeđenje, politički program, pripadnost čovjeka jednoj političkoj organizaciji — *postali su potpuno njegova privatna stvar* koja mu ne daje *nikakva javna prava ni privilegije*. Njegovo ubjeđenje (program itd.) može postati javna stvar i dati mu pravo da ga aktima, djelima i zakonima izražava tek onda kad se to ubjeđenje *institucionalizira ugovorom*, izborom za predstavnika. No od toga momenta to ubjeđenje više nije — u demokratskom pravnom sistemu! — njegovo, nego birača, i ono više nije program slobodne akcije političara i članova partije, nego je odredba ugovora sa biračima, izraz *volje* birača, te je sad političar pravno, kao predstavnik, i *obavezan* da po tome ubjeđenju postupi, pa makar to ubjeđenje više i ne bilo njegovo. Tako je ubjeđenje, pretvoreno u zakon, prestalo biti odluka i plan za *slobodnu* akciju i postalo *pravna institucija*. Time je i političar postao institucija, predstavnik, instrument.

23.

U slobodnoj akciji čovjek postavlja cilj-objekt akcije. U toj akciji čovjek je razapet (između sebe subjekta i cilja—objekta), napet, ne postoji jedinstvo subjekt—objekt, tj. »totalni čovjek« i sl., niti je to moguće. U toj akciji, naprotiv, čovjek za ispunjenje *svog* plana (tj. subjekt) koristi kao instrumente: stvari, bića, druge ljude — pa čak i *samog sebe*. Čovjek može biti lišen stvari kao instrumenata (lišen zemlje, prirodnih bogatstava, tehnike itd.), lišen bića (životinja, bilja, pa i robova-kmetova svedenih na »oruđa koja govore«). Tada je siromašan (ekonomski). Čovjek može biti lišen i ljudi, kao slobodnih pristalica (tj. bića koja misle, vjeruju, hoće) — jer ga niko ne razumije, niko mu ne vjeruje, niko neće da ga slijedi. Niko neće da bude instrument njegove akcije, tj. samodisciplinovan i disciplinovan prema njemu.

Ali jednog instrumenta čovjek nikad ne može biti lišen — a taj instrument je *on sam*, njegova snaga, osjećanje, smisao, volja.

Lišen toga »instrumenta« on može biti samo ako ga ubiju. A tada nema ni slobode, jer sloboda je slobodan živi čovjek.

Svjesna instrumentalizacija ili opredmećivanje drugih ne mora, doduše, biti sloboda. Čak ni kad je svjesna! To može biti tiranija, sadizam, cinizam, apsolutna ravnodušnost prema sudbini drugih, svjesni egoizam, potčinjavanje drugih svojim tjelesnim potrebama, pa i strastima i stihiji svog bića. Ta instrumentalizacija drugih odigrava se upravo u *eksploataciji* koja i nije ništa drugo do instrumentalizacija drugih ljudi, njihovo postvarenje (zbog čega eksploatacija može biti i *mjerena*). Čak ta instrumentalizacija ne mora biti ni svjesna. Subjekt te instrumentalizacije drugih (sam »instrumentalizator«) može smatrati da ljudima — »stoci« ili »ovcima božjim« — čini dobro; da zastupa interese boga, progresa, istine, revolucije koja (negdje u budućnosti) donosi dobro ljudima. U svim tim slučajevima ideolog ili prorok je utoliko opasniji što je fanatik, koji se apsolutizira i, kao neki Herostrat ljudskih duša, postaje istorijska ličnost o trošku drugih ljudi. No taj prikriveni sadizam može postati i svjesni cinizam, — kad se ljudi ne daju. Može biti i sadizam kompenziran mazohizmom. Tada mučenje sebe (asketizam) služi *kao opravdanje* i za mučenje drugih kad se za to pruži prilika. I tako dalje. Razmaženost i tiranija, askeza i rasipnost, dodiruju se — kako je to pokazala npr. kultura Španije, carske Rusije, Dostojevski.

Predstavnička demokratija (demokratsko predstavništvo) oslobađa ljude takve instrumentalizacije, nasilne ili stihijske. Socijalizam, kao najviši stepen predstavničke demokratije oslobađa ljude i od eksploatacije, tj. instrumentalizacije koju ucjenom ostvaruje vlasnik sredstava za proizvodnju nad nevlasnikom, proizvođačem, koji ipak proizvodi, da bi živio.

Razvoj demokratije (ako se ona doista razvija!), dakle, jako sužava instrumentarijum slobode, tj. ukida čak i one instrumentalizacije kojima aktivist želi »iskreno« da učini drugima dobro.

Ali — da se vratimo na glavno — jednog instrumenta slobode čovjek nikad ne može biti lišen: samog sebe! U stvari, bit i immanentni smisao predstavničke demokratije je u tome što ona *svima i bezuslovno* obezbjeđuje slobodno raspolaganje *tim* i samo tim instrumentom, samim sobom. Pravni pojam slobode i jest *obezbjeđenje jedinog neuništivog instrumenta slobode: čovjeka samom sebi!* Čovjeka koji, dakle, uvijek samo o *svom trošku* može da se apsolutizuje. No time ga obezbjeđuje i od tuđe apsolutizacije na njegov, čovjekov, građaninov račun. No ako je ta instrumentalizacija obezbijedena i »monopolizirana« za samog pojedinca, to još ne znači da je to *sloboda*. Sloboda će biti tek kad čovjek *odluči, i u odluci istraje*, pa makar nemaio nikakvog drugog instrumenta *osim sebe samog*.

Dakle, *sloboda je neuništiva*. Ona tako ostaje izvan dostignuća istorije, izvan pravnih i društvenih institucija, kao što subjekt stoji izvan objekta u realnom svijetu prirode i istorije, u svijetu suprotnosti.

Upravo zato sloboda nije zahvaćena statikom pravnog sistema, niti inercijom stvari, pa ni samom krizom ni propašću demokratije. Upravo zato je čovjek stvaralac istorije! Ostaje kao obnovitelj demokratije i odgovoran za zločine protiv demokratije. Jer nije on pravno biće, ni »generičko biće« u suštini.

Glad, strast, sujeta, požuda, sebičnost, volja za moći itd. su dovoljne da instrumentaliziramo druge, a da ni jedan od pomenutih motiva ne bude povrijeđen. Naprotiv, zadovoljen! Jer instrumentalizacija drugih nanosi bol samo drugome. Ali instrumentalizacijom sebe svi ti egoistični (instinktivni, navikni, stihijski, podsvjesni, doživljajni, emotivni) motivi su ugroženi, a ne zadovoljeni. Zato je teško biti slobodan kad nas demokratija i socijalizam lišavaju instrumentalizacije drugih.

No *instrumentalizacija sebe*, tretiranje sebe kao objekta nije samootuđenje i samopostvarenje, nego *sloboda*. Samootuđenje i samopostvarenje, tj. mazohizam i asketizam, bi ta instrumentalizacija bila jedino onda kad ona ne služi ostvarenju jednog drugog plana, cilja, kad bi ona služila samoj sebi, kao instrumentalizacija radi instrumentalizacije, kao bolest koja djeluje automatski, nesvjesno, podsvjesno, kao bijeg iz realnog svijeta suprotnosti u homogenu bolest, perversiju. Naprotiv, instrumentalizacija sebe radi ostvarenje nekog drugog cilja nije bijeg od realnog svijeta nužnosti, nego borba s njim. To je sloboda.

U toj instrumentalizaciji čovjek se objektivira da bi se kao slobodan subjekt uzdigao i iznad sebe, iznad stihije svog bića, čak i iznad *subjektivne* nužnosti. To uzdizanje iznad sebe daje slobodi *karakteristiku* natprirodnost. Isto tako i stalan hod slobodne akcije ispred dostignuća istorije i iznad pravnog sistema daje slobodi *karakteristiku* natprirodnosti. Natprirodan (prirodnoj, pravnoj i istorijskoj nužnosti nepodložan) je čovjek samo u momentu slobodne akcije. Ta akcija je istorijska po svom rezultatu, po ambijentu u kojem djeluje, a ne po svojoj suštini. Po suštini je nadistorijska i uvijek pred-istorijska! Otud je istorija shvaćena kao nastanak, uvijek pred čovjekom kao njegova lična perspektiva i zadatak. Ostvariv.

I upravo ta natprirodnost, to stvaralaštvo slobode, instrumentalizacija sebe, koja (takva) biva uzdizanje *iznad sebe* — upravo ona baca nas slabe u očaj. Za nju nemamo hrabrosti i otud svoju ličnu bojazan pretvaramo u principijelni fatalizam: »ne čovjek, nego stihijna epoha pravi istoriju«. Otud mi i politiku guramo u pravnu instituciju, *da bismo svoje lično ubjeđenje ozakonili i ostavili u nadležnost državi*. To je srastanje politike s pravom, partije sa državom, nasilno nametanje mog ubjeđenja drugom, iznuđivanje ugovora i punomoći. Kriza, pa i pad demokratije.

24.

Zato politika može biti ozakonjena jedino u formi pravnog ugovora, kao punomoć čime ona prestaje biti politika i postaje predstavnikova obaveza. Izvan te dobijene punomoći politika ipak ostaje, i mora ostati kao privatna stvar. O svom trošku, u slobodnom vremenu i bez prinude bavimo se politikom. Tako politika, stojeći izvan pravnog sistema, zadržava mogućnost, da, *kao sloboda*, bude regulator i garant demokratskog predstavnštva.

Konkretni lični sadržaj politike može izići iz privatne sfere i biti ozakonjen jedino u autokratskoj državi. Ali se taj konkretni sadržaj više ne poziva na birače i ugovor s njima, (oni ni nemaju pravo na ugovor), nego na »punomoć« koju autokratu daje »bog«, »apsolutno znanje«, »svjetska istorija« »istina« i sl. Upravo tako Hegel izvodi pravo monarha. Upravo zato je marksizmu nužno

da se razgraniči sa njemačkom filozofijom kako bi postao efikasan instrument za borbu protiv eksploatacije, za razvoj socijalističkog predstavničkog sistema i za dalje nošenje zapadne humanističke ideje o čovjeku i slobodi. Taj humanizam podriva njemačka filozofija i ideja o marksizmu kao jedinstvu francuskog utopijskog socijalizma i engleske ekonomije čak i sa njemačkom filozofijom. Istovremeno, razgraničenje s njemačkom ideologijom omogućuje nam da konstituišemo i *nauku o politici*. A to je nužnost ovog vremena krize demokratije, *uzrokovane* krizom politike.

25.

Postoji nešto u čovjeku što je nepodložno njegovoj volji i što on ne može instrumentalizirati. To nepodložno ljudskoj volji je najjači oslonac mistike, teologije, fatalizma i relativizma koji ljudsku slobodu, demokratiju i socijalizam negira, a krizu demokratije, nužno postvarenje čovjeka, eksploataciju, neodgovornost za zločine, pa i ratove može da pravda filozofski.

To nepodložno je: stihija doživljaja, spontanost doživljaja. Tako je i bog *neizbježna iluzija* spontane, stihijne vjere, koju čovjek ne stvara voljnim aktom, kao što nijednu emociju ne projektuje, niti uništava samom odlukom, čak ni onda kad je svjestan da mu ta emocija donosi sreću (pa hoće da je vještački stvori) ili kad je svjestan da mu donosi patnju (pa želi vještački, voljom da je uništi).

No bitno je to da je čovjek svjestan svoje emocije, sreće ili nesreće, svjestan, kao što je svjestan i sreće ili nesreće drugih. Ta svijest je neizbježna komponenta stihije, i dotle je i iluzorna. Svijest o stihiji, fenomen izvan te stihije, svijest postaje tek poslije toga. To stihiju i čini neovisnom o svijesti.

Ali bit slobode i nije u tome što bi djelo bilo djelo *stihije*, jer *tada bi djelo bilo — samo spontano ponašanje*.

Sloboda nije ni u osjećanju, ni u duhu, ni u svijesti, nego samo u *akciji*, koju čovjek može preduzeti nezavisno od osjećanja. Izvan duhovne stihije čovjeka, svijest može da kao predmet sagleda stihiju, da kao predmet postavi cilj suprotan svakoj stihiji, te da donese *odluku* koju čovjek ostvaruje suprotno svakoj stihiji (strasti, ljubavi, mržnji, strahu, itd.). Tako čovjek može nagraditi i onog koga mrzi, i kazniti onog koga voli, jer je odluku donijela *svijest*, a ne stihija, i ostvarila je volja, a ne stihija. Jednom riječi: sloboda »orbitava«, kao što smo već rekli, samo u akciji, te postoji jedino kao slobodna *akcija* i dok traje ta *akcija*. Sloboda drugačije ne postoji. Postoji samo slobodna akcija. I to je bit, šansa, garantija slobode. Zbog toga čovjek ne stvara sebe ni sviješću, ni mišlju, ni odlukom, nego samo *istrajavanjem u odluci, ostvarenjem plana, akcijom — praksom*. Tek ta praksa, — ako izazove novu stihiju, novo osjećanje (a ona to izazove nepredviđeno, jer ne može osjećanje biti cilj ostvariv voljom) može da izmijeni prethodnu stihiju. Posredstvom *stihije* koja djeluje — sama, tj. bez ljudske volje, bez volje, plana, odluke, itd. (To je izvod iluzije o bogu. Sloboda je riskantna, jer ona ne stvara osjećanje i stihiju, nego predmete, pravo, institucije!)

Dakle, duhovna stihija, bitak i sl. ne dovodi u pitanje akciju te, prema tome, ni slobodu. Stihija je prirodna. Po stihiji — čovjek je prirodno, nužno i nužnošću dirigovano biće (čak i u umjetnosti). Sloboda je pak van-stihijna, nat-prirodna, nad-nužna.

Sloboda je neuništiva.

Ljudi su odgovorni.

Kriza demokratije nije neizbježan proces.

ZAKLJUČAK

Teze za diskusiju

1. Neposredna demokratija je u društvu robno-novčane privrede nemoguća.
2. Robno-novčana privreda ne dovodi u pitanje slobodu.
3. Ta privreda je korelat predstavničke demokratije, pa i socijalističke (antieksploatorske predstavničke i samoupravljačke) demokratije.
4. Predstavnička demokratija (i socijalizam u okviru nje) je jedina moguća demokratija. Fenomen politike, pa i socijalističke politike je fenomen bez kojeg je predstavnička demokratija neodrživa.
5. Ta demokratija je u krizi, što je bitna oznaka moderne epohe, epohe koja je istorijski (i na samom Zapadu) već smijenila zapadnu.
6. Kriza demokratije je izazvana krizom politike.
7. Kriza politike otkrila nam je specifičnost političkog fenomena i njegovu bitnu razliku od pravnog fenomena, kao i njegovu ulogu u konstituisanju prava i demokratije.
8. Nauka o politici je nužna kao nova društvena nauka, a ona može biti konstituisana tek sa definicijom osnovnog pojma te nauke, pojma o politici kao posebnom fenomenu.
9. Politika je slobodna akcija, dok je pravo norma o obaveznom ponašanju. Politika je neiznuđeno sticanje punomoći, a pravo je korišćenje stečene punomoći, čak funkcionisanje punomoći bez obzira na slobodnu volju ugovornika.
10. U predstavničkoj demokratiji politika je lišena mogućnosti da druge ljude koristi kao instrumente.
11. Sloboda je izvršenje donesene, svoje odluke.
12. Pravni termin »sloboda« ne odnosi se na slobodu, nego na *instrument* kojim se pravno obezbjeđuje čovjek od tuđe slobodne akcije, slobode, ali kojim i sam čovjek postaje pravni instrument, institucija.
13. Različiti su pojmovi sadržani u riječi »sloboda«.
14. Neuništivost slobode i slobodnog čovjeka. Sloboda nije rezultat istorije, nego obratno. Samo pravni pojam »slobode« je istorijskog porijekla.
15. Nužnost kritike njemačke filozofije i ideologije, nužnost razgraničenja s tom ideologijom radi konstituisanja teorije o predstavničkoj demokratiji i nauke o politici.

LITERATURA:

1. Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (koju uzimam kao osnovni dokument o predstavničkoj demokratiji)
2. Hegel, Filozofija države i prava, (kao najznačajniji spis o neizbježnosti predstavničke države, naravno, nedemokratski predstavničke)
3. Marks, Građanski rat u Francuskoj (naročito o komuni i predstavništvu)
4. Marks, Hebrejsko pitanje (u kojem je naročito značajna Marksova analiza pojma slobode)
5. Marks, Kritika Hegelove filozofije države i prava
6. Marks-Engels, Njemačka Ideologija
7. Marks, Sveta porodica
8. Marks, Teze o Fojerbahu (djela pod 6, 7, 8, predstavljaju jasan zahtjev za razgraničenje s njemačkom filozofijom u interesu jasne orijentacije ka demokratskom socijalizmu)
9. Lenjin, Razvoj kapitalizma u Rusiji
10. Lenjin, Agrarno pitanje (djela u kojima se izričito govori o »američkom«, protiv »pruskog« načina rješenja seljačkog pitanja i razvoja Rusije)
11. Lenjin, Imperijalizam (djelo o bitno antidemokratskoj tendenciji finansijskog kapitala)
12. Vitgenštajn, Tractatus logico-philosophicus, (gdje se govori o nužnosti jasne definicije nauke i njezinog osnovnog pojma kao i jasnog razgraničenja s metafizikom)

РЕЗЮМЕ

Основным завоеванием западной цивилизации — из которого только и могла развиться идея о социализме — есть понятие свободы, понятой не больше как качество бога, мира, истории, эпохи, общества или социальной группы, а как качество каждого отдельного человека.

Это понятие свободы человека приобретает значение: свобода — акт, которым человек осуществляет своё решение (или по своему решению не делает определённое действие); она является осуществлением плана, проекта, намерений, цели; она — настойчивость человека в его решении.

Само собой это понятие свободы ещё не доказывает, что свобода, т. е. решением дирижированная акция, существует. Но совокупная юридическая система опирается как раз на предпосылку об ответственности человека, а этой ответственности не может быть без свободы человека (понятой в выше упомянутом смысле). По этой способности настоять в своём решении, человек свободная личность, несмотря на все необходимости, в том числе и необходимости его смертного существа, т. е. он обладает способностью настоять до самой смерти. (Свобода и есть качество как смертного существа и это и представляет трудности при её осуществлению!) Разумеется, что чаще всего *очень трудно* быть свободным и что это человеку и его достоинству не всегда *нужно*. По этим двум причинам большинство человеческих поступков, акций и поведений дирижировано чем-то другим: стихийностью страстей, инстинктом, несознательными навыками, органическим существом человека, тем из чего происходит его *жизненность*. Во всех этих случаях речь не идёт о поведении, которое происходит из *необходимости самого существа*, без какого бы то ни было решения человека. Но свобода есть как раз и во-первых превышение этой собственной необходимости существа.

Свобода остаётся вне юридической системы, которая никогда не может эту человечность человека обнять и институционализировать, если при этом сама свобода не уступит место институции. Потому в праве нет свободного человека, а есть только институционализированный. Институция права с неадекватным названием «свобода» («гражданская свобода») не что-то другое, а защита человека от всякой возможности быть использован *инструментом* в исполнении чужого решения, инструментом чужой свободы (и наоборот).

Потому — и к счастью! — невозможна юридическая система, которая могла бы включить в себя свободу, которая была бы достаточна самой себе и свободному человеку, включённому как юридическое существо в юридическую систему. Напротив, свобода как гарантия юридической системы и может играть такую роль как раз потому, что она необходима юридической и неугрожаема её кризисом. Как свободный, человек не юридическое существо, да и не генерическое в своей сущности. Как раз на этом человеческом «пребывании и обоснованности вне» юридической системы обоснованы и мораль и политика как юридически необязательные акции, как свободные. Потому нет ни общественно-юридической системы, которая могла бы как таковая быты крепкой в самой себе и которая свободного человека сделала бы лишним. Наоборот, первые знаки кризиса одной системы обнаруживаются как раз в положениях, что она сама себе достаточна и что решает вопросы самой гуманности.

Потому гарантия и *constituens* каждой юридической системы есть мораль (свободный человек), а систему представительной демократии гарантирует, создаёт и возобновляет такая форма морали, для которой автор сохраняет название *политика* или политическая акция.

Тезисы:

- I Непосредственная демократия в обществе товарно-денежного хозяйства — невозможна; также невозможна и на каждой большей территории и в многочисленной общественной организации.
- II Товарно-денежное хозяйство не противоречит свободе.
- III Это хозяйство есть коррелят представительной демократии, в том числе и социалистической (антиэксплуататорской, представительной и самоуправляющей) демократии.
- IV Представительная демократия (и социализм в её рамках) есть единственно возможная демократия. Феномен политики, в том числе и

- социалистической, есть феномен, без которого представительная демократия является невозможной.
- V Существенная особенность настоящей эпохи (которая исторически сменяла западную и на самом Западе) есть как раз кризис этой демократии.
- VI Кризис демократии вызван кризисом политики.
- VII Кризис политики указал на специфичность политического феномена, на его существенную разницу от юридического феномена и на его роль в конституировании права и демократии.
- VIII Наука о политике нужна как новая общественная наука и она может быть конституирована лишь с дефинированием основного понятия этой науки, понятия о политике как особом феномене.
- IX Политика есть свободная акция, а право — норма обязательного поведения граждан. Политика есть непринудительное приобретение полномочий, а право может быть только пользование уже приобретёнными полномочиями.
- X В представительной демократии политика лишена возможности пользования другими людьми как инструментами.
- XI Свобода человека есть выполнение его собственного решения.
- XII Юридический термин «свобода» не относится к свободе, а к инструменту, которым человек юридически защищается от свободной акции других и благодаря которому и сам человек становится юридическим инструментом, институцией.
- XIII В слове «свобода» содержатся разные понятия.
- XIV Свобода и свободный человек неуничтожимы, кроме в том случае, если физически уничтожить самого человека. Свобода не является результатом истории, а наоборот: исторического происхождения только юридический термин «Свободы».
- XV Необходимость критики немецкой философии и идеологии, необходимость конституирования теории о представительной демократии и науки о политике.

(Перевел Б. Полич)

S U M M A R Y

Basic acquisition of the western civilization — as the only possibility wherefrom the idea of socialism could develop — is a notion of freedom, which one will no more understand as a characteristic of God, the world, history, an epoch, society or a social group, but as a characteristic possessed by every man. This notion of man's freedom has got its meaning: it is an act wherewith man realizes his decision (or restrains from doing some definite act), it is a realization of a plan, project, intention, aim, it contains in itself man's persistency in his decision.

This notion of freedom does not say yet that there is freedom, i.e. action, directed by decision. But the whole judicial system rests just upon a supposition concerning man's responsibility, and that responsibility is unconceivable without man's freedom (understood in the previous mentioned sense). Because of this ability, to endure in his decision, man is a free personality, in spite of all necessities, even in spite of necessities of his mortal being, i.e., he is able to endure until death itself. (Freedom is a characteristic of man as a mortal being, and this is the reason for the difficulty to realize it!)

It is most frequently, of course, **very difficult** to be free and it is **not** always **necessary** either for man or because of his dignity, and so these two reasons make that most of man's actions and behaviours are directed by something else: by his spontaneity of passion, instinct, unconscious habits, organic being of man, by that out of which his liveliness springs. In all of these cases it is a question of behaviour which comes out of **necessity of being itself**, without any man's decision. But freedom means to supersede just, and in the first turn, these own necessities of being.

Freedom remains beyond the law-system which can never comprise and institutionalize this man's humaneness without freedom's giving up its place to the institution, and law does not know free man, but only institutionalized one. The freedom of that institution of law which has inadequate name »freedom« (»civil freedom«) is nothing else but insurance of man of every possibility to be used or to use somebody as an **instrument** in realizing his decision, as an instrument of his freedom.

Therefore — and happily — the law system which could include freedom, is impossible, which could be enough for itself and for free man included as a social being in the law system. On the contrary, freedom as a **guarantee** of a law system, can play the role because it cannot be comprised by the law system and because it does not suffer the consequences of the crisis of the law system. Being free, man is not a law person, not even generic person in his essence. Just upon this man's »existing and foundation beyond« the law system, moral and politics have also been founded as judiciary unobliged actions, as free ones. Thus there is neither such a social-law system which could be firm enough by itself and which would make free man unnecessary. On the contrary the first signs of the crisis of a **system** are evident just in standpoints that it is enough by itself and that it settles questions of humaneness.

Therefore the guarantee and constituents of every law system is moral (free man), and the system of representative democracy has been guaranteed, realized and restored by means of that form of moral for which the author reserved the name politics or political action.

The topics of the essay are:

- 1) Direct democracy is impossible in the society with commodity and money economy but it is also impossible on every larger territory and in a more numerous social group;
- 2) the commodity-money economy does not put question on freedom;
- 3) this freedom is a correlate of the representative democracy, and also of the socialist (antiexploitatory representative and self-governing) democracy.
- 4) The representative democracy (and socialism in the scope of it) is the only possible democracy. The phenomenon of politics, and also socialist politics, is a phenomenon that without the representative democracy is impossible and unalterable.
- 5) The essential mark of the modern epoch (which has historically replaced the western one even in the West itself) is just a crisis of this democracy;

- 6) The crisis of democracy has been caused by the crisis of politics.
- 7) The crisis of politics has discovered for us peculiarity of political phenomenon and its essential difference from the law phenomenon as well as its role in the constitution of law and democracy.
- 8) The science of politics is necessary as a new social science, and it can be constituted only with the definition of the basic notion of this science, the notion of politics as a special phenomenon.
- 9) Politics is a **free** action, while law is a norm about obliged behaviour of citizens. Politics is an **unextorted** acquiring of mandate, even the functioning of that mandate without regard to the free will of the members of contract.
- 10) In the representative democracy politics is divested of possibility to use other people as instruments.
- 11) Freedom of man is the fulfilment of his own brought decision.
- 12) The law term »freedom« does not relate to freedom, but to the instrument by means of which man is secured from free actions of **others**, but when with man himself becomes a law instrument, institution.
- 13) There are different notions in the word »freedom«.
- 14) Freedom and free man are indestructible, except when man himself is annihilated. Freedom is not a result of history, but conversely. Only **the law notion** of »freedom« is historical by its origin.
- 15) Necessity of the criticism of the German philosophy and ideology, necessity of fixing the boundaries towards this ideology to constitute theory on the representative democracy and science of politics.
(Translated by S. Paleček)